

КОМПЕНСАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ ДРАМАТИЧНИХ ГЕРОЇВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті аналізуються вільні і незалежні характери героїв драматичних творів Лесі Українки як психологічна компенсація її фізичних недуг.

Визначальною рисою неоромантизму, який в українській літературі кінця ХІХ століття найяскравіше окреслився в творчості Лесі Українки, є конструктивна спроба подолати властивий романтизму розрив між ідеалом та дійсністю і завдяки силі волі непересічного героя зробити сподіване і можливе дійсним, не полишаючи те “можливе” на пасивну розгубленість юрби [7].

Послідовним утвердженням образу сильної незалежної особистості Леся Українка переконує читача у можливості і навіть необхідності героїчного способу життя. Такий спосіб життя услід за К.Г.Юнгом можна назвати “безумовним”, тобто таким, що не залежить від обставин і який визначається доленосним рішенням. При чому рішення про вибір певного напрямку діяльності залишається в силі навіть у випадку гірких, а то й трагічних її наслідків:

Путь на Голгофу велична тоді,
коли знає людина,
нащо й куди вона йде,
не прагнучи інших тріумфів,
знаючи іншу величність,
ніж ту, що з престолу гукає...” [8:1:388].

Утвердження героїчного у творах звучить ще переконливіше, коли врахувати стиль життя самої поетеси.

Її вибором була етика любові – добровільна покута за “безвинну провину”. Як і кожний інший український письменник, вона отримала “у спадок” цілий комплекс найрізноманітніших проблем і “неволь” свого народу. Який український геній був вільним і міг дивитися на творчість з висоти “естетичного імперативу”? Проте Леся була покарана ще й неволею власною. Життя проходило у боротьбі з хворобою. Її мучить фізична знесиленість, підвищення температури, виснажують часті переїзди. До цих бід долучаються недомовки лікарів, прикрі перипетії з виданнями. Часто вона не може визначити, чим зумовлений її важкий фізичний стан: фізичними недугами чи нападами “творчого божевілля, бо по ночах надходить юрба образів, сильніша за всі недуги і наказує писати...” [8:12:394].

І все ж щось таки змушує нашу письменницю “mit Todesverachtung”^{*} кидатися у дебрі світових тем” [8:8], виводити нашу літературу “на ґрунт вічних вселюдських змагань”, наповнюючи її образами світової літератури, і попри всі негаразди кинути виклик обставинам і долі: “Коли у мене справді є талан, то він не загине, - то не талан, що погибає від туберкульозу чи істерії. Нехай і заважають мені сі лиха, але зате, хто знає, чи не кують вони мені такої зброї, якої немає в інших, здорових людей” [7:206].

Ця думка Лесі Українки нагадує ідею цілісності організму Альфреда Адлера, яка виявляється у різних формах компенсації, зокрема у взаємному переході один в одній “комплексу недостатності” та “комплексу переваги”. Вчений стверджував, що почуття переваги може фіксуватися тільки на базі недостатності.

Тут доречно згадати також цілком справедливий антитезу І.Я.Франка про те, що за своєю духовною силою, творчою проблематикою і життєвою позицією “ся хвора слабосильна дівчина – трохи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну” [4:106]. Схоже до того, як у творах Ф.Шіллера, який страждав вадами зору, ми знаходимо багато особливо яскравих зорових образів; як у творах Ф.Ніцше, який за своїм станом здоров’я був залежний від найменших змін у погоді і жив поза сферою інстинктів, зустрічаємо заклик до дарування волі всім людським демонам-інстинктам - так у творах Лесі Українки, цієї “слабосилої дівчини”, ми незмінно зустрічаємо сильну особистість, яка відважно встає до боротьби з гнітючими обставинами.

Звідси й найбільшача проблема, яку намагається розв’язати у своїх творах Леся – проблема свободи. Вона постає перед читачем у найрізноманітніших іпостасях: як проблема політичної і національної свободи, свободи переконань і вірувань, індивідуальної духовної свободи, свободи творчості і, нарешті, свободи жінки. Таким чином, маємо якнайтісніший зв’язок особистих проблем з проблемами епохи. Ліна Костенко дала чудове визначення Лесі Українці як творця – “геній в умовах заблокованої культури”. До нього можна додати визначення Лесі як людини – жінка у замкнутому колі трагічного фатуму геніальної людини.

Недарма Леся у своїх листах до друзів і знайомих жаліється часом на симптоми неврозу чи істерії. За К.Г.Юнгом, невроз є спробою індивіда розв’язати у собі самому всезагальну проблему, до того ж спробою невдалою. Його позитивний зміст полягає в тому, що він є спробою нового синтезу життя, це зародки, котрі не вдалися через несприятливі обставини зовнішньої та внутрішньої природи [10:51]. Проте це зовсім не означає, що вони не мають майбутнього.

* Нім. із зневагою до смерті.

У одній із своїх статей Леся Українка писала: "...тільки белетрист і поет можуть нам розказати про терни і квітки нових шляхів, про світло й плями нових світочів. Вкупі з митцями будемо ми прагнути й боюватися, любити й ненавидіти, будемо жити не тільки в минулому і в теперішньому, але й в прийдешньому, але й у вічності, наскільки в неї може сягнути наша фантазія. Хто відкриває прийдешність нашому почуттю, той поширює межі вічності нашій душі [8:8: 198].

І все ж, коли ми візьмемося розглядати ті твори Лесі Українки, у яких вона пробує розв'язати проблему свободи, то помітимо безнадійність усіх тих спроб. Звичайно ж, найбільше стосується це її драматургії. Своїх дійових осіб Леся виводить за схемою героїв нової європейської драми – це сильні особистості, пригнічені обставинами життя, які унеможливають їх повну самореалізацію. Герої стають жертвами і часто гинуть, а драми мають трагічне закінчення.

Сучасна дослідниця Леся Демська, аналізуючи проблему внутрішньої свободи особистості в драматургії Лесі Українки, окреслює два основні підходи до трактування свободи: позицію Марбурзької школи неокантіанства: воля людини – це перше джерело свободи, яке породжує цінності; це свобода етична; і позицію Баденської школи (В.Вундт, Б.Йодль, Ф.Паульсен): почуття – джерело цінностей і свободи; це свобода естетична [3:54].

Показово, що жодна з цих свобод не святкує перемогу у драматичних творах Лесі Українки.

Уже в першій психологічній драмі "Блакитна троянда" напруженість почуттів і деяка нервовість твору зумовлюються зіткненням двох людських свобод, одна з яких до того ж тривалий час перебуває у внутрішніх конфліктах.

Орест між почуттям і відповідальністю вибрав почуття. Як сильна особистість, він у своєму виборі послідовний. Героїня поставлена у набагато складніші обставини. Любов Гоцинська змушена завжди вибирати страждання: або втратити коханого чоловіка, або наділити спадковою хворобою своїх дітей. Її вибір обмежується "свободою іншого". Вона не може змушувати страждати разом із собою людину, яку вона любить, і вибирає відповідальність. "Немає виходу у "прекрасне", оскільки герой стає заручником обставин життя. Вибирається розум чи нелюбов, що в кінцевому результаті знищує обох закоханих" [3:55].

Цікаво, що найперша назва п'єси – "Нічні метелики". Олег Бабишкін пояснює цю назву порою реакції, "коли тільки нічні метелики, що самозречено горіли на свічці громадянської відваги, чимось порушували пільму існування. Недарма у всіх тогочасних рукописах п'єси час дії зазначено поняттям fin de siecle, що оцінювався з загальною світоглядною хворобою інтелегенції XIX століття [1:138].

Крім того, просто запрошується аналогія цих "нічних метеликів" із комплексом Емпедокла, введеним французьким філософом Гастоном Башлярмом. "Метелик-одноденка, приносячи себе в жертву вєспалення, дає нам настанову вічності. У смерті гарантія того, що ми перейдемо в інший світ, але в утробі вогню смерть перестає бути смертю... Вогонь був одним із елементів вєсєвіту, мабуть, тому, що в ньому начало мислення, найцінніше джерело фантазії [9:444].

У схожій до Любиної ситуації перебуває героїня психологічного етюдю "Прощання". Зображена вона теж у момент вибору між душею (почуттями) і розумом (відповідальністю). Передчуття кінця любові, хоча ще є реальна можливість залишитися, змушує Дівчину вибирати "нелюбов". Це драма одного героя, у якій духовна ситуація хлопця служить вєсього-на-вєсього тлом. Дівчина, як і Любов, обмежує свою свободу свободою іншого. Але вибір її цікавий тим, що відбувається він у двох площинах. По-перше, між почуттям і розумом, по-друге, між внутрішньою свободою і внутрішнім рабством. Дівчина вєдомо зрікається свого права на кохання, бо вже нема взаємного почуття [3:55].

Драматична поема "Одержима" має глибоке культурне коріння. В основі поеми – трагічний епізод. Поема дотична до критики християнства, розгорнутої на схилі віку.

Перша назва "Мєсія та Міріам" вказує на діалогізм голосів трагічного героя і жінки. Цим поема схожа до античних трагедій, які "охоплювали переважно сфери смерті та еросу" [5:3]. У них драматичний монолог героя доповнювався так званими "жіночими пристрастями", які виражали жіночі хори. Міріам у цьому випадку займає місце хору.

У Лесі Українки образи образи Мєсії та Міріам рівноцінні. У них авторка показує два шляхи, що можуть вєвести людину із вєсвіту абсурду. Перший шлях – шлях Мєсії, шлях беззастережної віри в Бога і стоїчного ідеалізму. Другий шлях – шлях "одержимості духом", індивідуалізму.

Міріам перебуває поза сферою Христа, поза сферою релігії. Вона жертвує собою за Мєсію з любові. Її погляд на Мєсію максимально наближається до його екзистенційної людської самотності. Словами Міріам про самотність Мєсії починається кожна сцена і підсумовується в кінці драми: "Умер він, зраджений землею й небом, як завжди, одинокий". Таким чином "сакрального есхатологічного царя" – Мєсію – Леся Українка олюднює, вносить в ідеально-просвітлене й незмінне Божественне буття людський сенс" [2:21]. Міріам, котра жертвує собою даремне, не задля свого спасіння і вічного життя, - тим самим "мовби по-новому сакралізується, перетворюється у вєоєрідний тотем, божество, що його, подібно до Діоніса, розриває розлучена юрба" [2:26]. І цим Міріам дорівнюється до Мєсії, і навіть перевершує його.

Отже, в драмі присутні два сильні індивіди, котрі роблять вибір у межах різних свобод: Міріам – у межах естетичної, а Мєсія – у межах етичної. Вибором Мєсії завжди керує необхідність. Він є втіленням розуму. Вершина його цінностей дещо абстрактна – "любов до ближнього". Міріам, навпаки, є втіленням почуттям. Всі її вчинки мотивуються любов'ю до Мєсії та ненавистю до його ворогів. Проте і та, й інша любов, і обидві свободи – приречені. Любов Мєсії розбивається об байдужість натовпу, любов Міріам розбивається об надлюдський вибір Мєсії.

Сама Леся Українка пояснює трагічну безвихідь цього твору в одному з листів до І.Я. Франка. Драматична поема писалася біля ліжка вмираючого С.Мержинського, “в самому апогею” туги. “Якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла б відповісти: j'en ai fait un drame” (від 14 січня 1903 року) [7:163].

Леся Демська слушно зауважує, що Месія й Мірам сприймаються як одне ціле. Або ж є двома протилежними одного цілого, що перебувають у постійному протиставленні [3:56].

Але, крім того, що у взаємодії героїв поеми простежується боротьба двох свобод, не буде, мабуть, помилковим зауваження, що ми маємо в образах Месії та Мірам дві протилежні одна одній природні установки, або спрямовані рухи, які Й.В.Гете назвав “діастолою” та “систолюю”. К.Г.Юнг називає їх інтроверсією та екстраверсією. В основі протиставлення лежить перевага якоїсь однієї функції свідомості - мислення чи почуття. “Жодна людина не є менш інтровертом або менш екстравертом, а поєднує обидві можливі установки, але так, що тільки одна із них має у неї розвиток як пристосування (...) у інтроверта на задньому плані у нерозвинутому стані дірає екстраверсія, тоді як у екстраверта схоже тіньове існування має інтроверсія” [10: 49]. Ці дві установки повинні були б “своїм гармонійним чергуванням здійснювати ритм життя, однак (...) необхідне найвище мистецтво життя для того, щоб досягти цього ритму [10:64]. Месія є тим типом духовного складу людини, який визначається суб’єктом. Мірам, навпаки, набуває змісту через об’єкт. Відповідно вибір Месії і його “любов до ближнього” – це жадання влади, що і доводить багатовіковий розвиток християнства. Вибір Мірам – самозречена любов. Ні одна, ні інша установка не можуть виправдати себе в житті. Проте їх протилежність необхідна. “Без протилежності не існує ні рівноваги, ні самоврегульованої системи. Психіка, проте, є самоврегульованою системою” [10:67].

Коли ж психіка людини потрапляє в екстремальну ситуацію, коли в душі відбувається глибинне збурення всіх сил, з дна її можуть підніматися навіть невластиві їй зазвичай напрями думок і бажань. Діалоги Месії і Мірам у поемі “Одержима” цілком можуть виражати взаємодію двох вище вказаних установок особистості Лесі Українки: переважаючої екстраверсії, яка в Мірам перемагає і через смерть здобуває вічне життя, та недостатньої інтроверсії, яка в образі Месії зазнає поразки.

Ще одним твором, у якому персонажі є виразниками протилежних типів установки, є драма “Камінний господар”. У цій драмі екстравертом з особливим акцентом на об’єкті виступає Долорес. На протигагу їй яскраво інтровертованою особистістю є Анна. Анна не приховує свого жадання влади під любов’ю до ближнього. Проте і та, й інша не є переможницями у житті.

Цікавим з погляду розв’язання проблеми свободи виступає чи не найоригінальніший твір Лесі Українки – драма-феєрія “Лісова пісня”. Л.Демська називає “Лісову пісню” “драмою випробовування свободою. Зрештою, Лукаш не витримує цього випробовування” [3:56]. У цій драмі Леся показує всю трагедію добровільної втрати свободи, або ж вибір духовного рабства.

Будь-яка свобода складається з кількох етапів: по-перше, це проблема вибору; по-друге, усвідомлення відповідальності за цей вибір; по-третє, необхідність свободи іншого як постійного джерела для підтримки власної свободи. “Чому майже всі сильні особистості з глибоким усвідомленням внутрішньої свободи доби Відродження однозначно гинуть? Вони самотні, їх знищує власна свобода. Біля них немає рівної їм особистості, свобода якої була б і джерелом їхньої свободи, і межею” [3:57]. Відсутність рівного корелята внутрішньої свободи має два виходи: у смерть або у божевілля.

Коли Мірам має такого корелята у Месії, то Мавка на певному етапі втрачає його. Лукаш не герой. Свобода для нього непосильний тягар, і він зрікається її. Для Мавки найвищі цінності – це воля і краса. Саме вони дають їй змогу підніматися навіть над своєю любов’ю. Цим вона вивисується над світом людей.

Той вогонь, що запалила у її серці любов до Лукаша, перетворюється на очисний вогонь творчості. Той вогонь знищує світ, до якого належить Лукаш і який заважає йому “до себе дорівнятись”. Типовий фінал для багатьох творів Лесі Українки: герой через смерть переходить в інший вимір, здобуває вічне життя.

За сторінками Лесиних творів вчувається невимовний біль і щирий жаль над своєю долею молодої жінки, прикутої невиліковною хворобою до ліжка. За ними звичайне людське безсилля перед долею, приреченість миття на неповноцінне особисте життя. А повні оптимізму заклики до боротьби, утвердження сміху крізь сльози, гордого радісного співу серед суму – то сила духу, народжена із безсилля і виснаженості тілесної, то спалювана на творчому вогні душа геніальної людини, яка ніколи не належить тільки собі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабишкін О. У мандрівку століть. – К.: Радянський письменник, 1964. – 272с.
2. Гундорова Т. Леся Українка: християнство-екзистенціалізм-фемінізм // Слово і час. – 1996. - № 8-9. – С. 19-28.
3. Демська Л. Проблема внутрішньої свободи в драматургії Лесі Українки // Слово і час. – 1998. - № 7. – С. 54-57.
4. Зеров М. Твори в двох томах. Т. 2. – К.: Дніпро, 1990. – 601 с.
5. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури // Літературна Україна. – 1991. – 26 вересня. - С. 1-3.
6. Літературознавчий словник - довідник. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
7. Мороз М.О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. – К.: Наукова думка, 1992. – 628 с.
8. Українка Леся. Твори в 12 т.– Т. 8. – К.: Наукова думка, 1977.

* Фр. з того я зробила драму

9. Романець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття. – К.:Либідь, 1998. – 992 с.
10. Юнг К.Г. Психология бессознательного. – М.: Изд-во Канон + ОН Реабилитация. – 400 с.

Матеріал надійшов до редакції 12 .01.2001 р.

***Никитчина Г.И. Компенсационный характер свободы личности драматической персонажей
Леси Украинки.***

В статье анализируются свободные и независимые характеры героев драматических произведений Леси Украинки как психологическая компенсация ее физических недомоганий.

Nikitchyna H.I The Compensating Peculiarity of Personal Freedom of Lesya Ukraïnka's Dramatic Characters.

The article deals with the free and independent characters in Lesya Ukraïnka's dramatic works as a compensation of her psychological and physical disease.